

Az egyházak és a nemzetállam közép-Európában

Ennek a témának alig van irodalma. Sem az egyházi, sem a társadalmi tudományos élet nem foglalkozott behatóan az egyházak és a nemzetállam viszonyának a közép-európai nagy változások óta kialakult helyzetével, történelmi eseményeket formáló szerepével. Mintha mindkét oldal várakozó álláspontra helyezkedett volna, s a váratlanul kialakult helyzetben ezek csupán a tényleírásra vagy helyzetfelmérésre vállalkoznának. Valószínűleg a jelenlegi helyzetben bármelyik fél erejét meghaladó vállalkozás volna, ha a valóságos tények elvi magyarázatára tenne kísérletet a történelmi, társadalmi, gazdasági, politikai, szellemi és vallási mozgatórugók feltárásával, azaz e tényeknek a jelenben sugárzó hatása értelmezésével s jövőt formáló felfogásával. Ezért igen nagy jelentőségűnek tartom a Strasbourgi Egyetem Protestáns Theológiai Fakultásának e tárgybán összehívott tudományos tanácskozását. Végre nézzünk szembe problémáinkkal, és kezdjünk hozzá annak őszinte feltárásához. – Figyelembe kell azonban vennünk, hogy e tanulmány terjedelme nem engedi meg a historizáló részletelemzést, csupán a dolog madártávlatú vagy globális összefüggéseire mutathatunk rá. Ugyanezt az általános érvényű szemléletet tudjuk föltárni theologiai szempontból is.

A régmúlt és a közelmúlt feszültségében

„Kontinensünk a nagy szkizmának, a kereszténység római és bizánci változata elszakadásának történelmi méretűvé mélyülésével – kissé leegyszerűsítve – napjainkra két nagy kulturális közösség részévé vált” – mondja Kulcsár Kálmán akadémikus jogtudósunk.¹ Ez bizony így igaz! Az 1054-es egyházszakadás sajnos törésvonalat jelentett, s ennek a választóvonalnak a két oldalára eső népek, nemzetek, egyházak sok tekintetben külön utakon fejlődtek, kultúrájukat más-más szemléletmód formálta. Sok időnek kellett eltelni annak újrafelfedezéséhez, hogy bár mindkét fél ugyanannak a tartalomnak a kifejezésére törekedett, csak ennek a formájában, eszközében mutatkozott leginkább eltérés. Ezt láttatják velünk utólag a 20. századi ökumenikus mozgalmak és a sok eredményt felmutató számos dialógus az egyházak között. Ezek azonban csak az utóbbi két-három évtizedben eredményeztek némi „átjárhatóságot”. Az ezt megelőző hosszú „különutas” fejlődés aztán globális tekintetben is két másfajta civilizációt eredményezett Európában, amelyet Kulcsár Kálmán találóan, modern szóhasználattal „Euro-Atlanti Közösségnek” és „Euro-Ázsiai Közösségnek” nevez.² Az euro-atlanti civilizáció – vázlatosan ábrázolva geográfiaiilag – a Baltikum–Lengyelország–Magyarország vonalig terjedt, s az ettől nyugatra eső országok nyilvánvalóan a nyugat-európai kultúrkörben éltek, míg a keletre eső népek a kelet-európai kultúrán nőttek fel. A mostanság Közép-Európának nevezett terület országai szinte valamennyien a nyugati típusú civilizációnak voltak a szerves részei. Mármint a második világháború után kialakult szovjet zóna pontosan erre a közép-európai térségre terjedt ki, s az imént említett törésvonalat nyugatabbra tolva, felhúzta az ún. vasfüggönyt. Ezzel a kontinens látványos kettéválása csak tovább rögzült, s a vasfüggöny mögé került közép-európai államok civilizációs skizofréniába kerültek. A nyugati kultúrán nevelkedett országoknak lényegüktől jelentősen eltérő társadalmi-politikai rend öltöztetést kellett magukra próbálni s szellemiségüket egy újfajta gondolkodásmóddal ötvözni. Így alakult ki a társadalmi értékrendszer mindmáig kibogozhatatlan zürzavara a volt kommunista országokban.

¹ Kulcsár Kálmán: *Az európai integráció és Magyarország*. Magyar Tudomány 1995/10. 1146.

² Uo.

A történet aztán úgy folytatódik, hogy ezek az országok felszabadultak a tőlük idegen szellemi kényszer alól, s 1989-től úgy találták magukat, hogy az integrálódó Európa éppen a nyomorúságuk miatt nem mutatott nagy hajlandóságot ezeknek az országoknak a visszafo-gadására. Ha ennek megkeressük az okát, akkor közelebb kerülhetünk ahhoz a problémakörhöz is, hogy miként tölthetik be küldetésüket az egyházak Közép-Európában s mennyire játszhatnak szerepet a nyugat-európai népek elzárkózásának oldásában.

Ezek a felszabadult és bizonyos mértékig magukra hagyott közép-európai népek az új szituációban reformlépések megtételére kényszerültek. A reformok útján való járás azonban, ha nem kellő figyelemmel és bölcsességgel történik, nagyon sok buktatóval és dilemmával jár. Ugyanis az elnyert szabadság a nemzetállammá fejlődést kívántatja, ugyanakkor pedig a történelmi tapasztalat révén megfogalmazható bölcsesség az európai integráció felé mutat. A kettő elvileg nem zárna ki egymást. Gyakorlatilag viszont a mostani fejlettségi szinten lévő európai népek közössége felkészületlen és képtelen a befogadásra. Miért?

Politikailag és gazdaságilag, s ebből következően tudati szinten is, a modern nemzetállam egy olyan társadalmi közösség, amely képes a mindig fölfelé ívelő fejlődési folyamatban új, teremtő szellemiség és gyakorlat létrehívására, az emberi jogok alkalmazására, az önrendelkezés megvalósítására, az együttműködésre alkalmas kereskedelem megteremtésére, s mesterséges kormányzati beavatkozás nélkül olyan társadalmi struktúrák megalkotására, amelyek aztán újból és újból létrehozzák egy magasabb termelési és szellemi szint valóságát, nemkülönben egy magasabb erkölcsi norma szükségességét. A szabad fejlődés egy nép számára tulajdonképpen ezt eredményezi a maga természetes folyamatában. Ez így volna szép. Így ideális! Európa fejlődése is a legutóbbi évtizedekben ezt a tetszetős folyamatot mutatja. A nyugati népek ezen a pozitív folyamaton szabadon mentek keresztül a második világháború után. Nem így a szovjet megszállás alatt élő nemzetek! Ezek „csak igen távoli múltjukban alkottak önálló államot”,³ így a nemzeti érzés mint olyan hivatalosan „mások által definiált és megengedett” identitásforma volt. De ugyanígy volt pl. a jogrendszer kialakítása is, amint erre Harmathy Attila akadémikus jogtudósunk rámutat: „A magyar jogrendszer egészét, alapvető jogszabályait alapul véve, azt lehet mondani, hogy a magyar jog az európai jog gondolkörében fejlődött, annak része. A 19. században már állandó gyakorlat volt az, hogy fontosabb jogszabályaink tervezetei más európai jogokkal való összehasonlító elemzés, külföldi tapasztalatok megismerése alapján készültek. Ez a gyakorlat a 20. században is folytatódott, és csak viszonylag rövid ideig tartó törést jelentett az 1940-es évek végének, az 1950-es éveknek a jogalkotási időszaka. Ezt követően ismét megjelent a külföldi, elsősorban a nyugat-európai jogok tanulmányozása, később már az Európai Közösség jogának tudatos alapul vétele, tételeinek a lehetőség szerint a magyar jogba való beépítése.”⁴ Negatív példát említve, ez a gyakorlatban úgy működött, hogy Magyarország is kodifikálta a Helsinki Egyezményt, de annak részleteit nem szabályozta törvényekkel. A lelkiismereti szabadságról és vallásszabadságról szóló törvény csak az 1989-es változások után született meg. Mármint egy ilyen sokféle deficittel rendelkező államnak tetemes időre van szüksége, hogy felzárkózzék a modern nyugati nemzetállamokhoz. Ez utóbbiak a modernizációnak olyan magas szintjét érték el, hogy természetesen merült fel esetükben a nemzetállam meghaladottsága, s helyette előtérbe került az integráció szükségessége és lehetősége. S éppen itt van egy olyan pont, amelynél a szabadságot nyert közép-európai népeknek gyors döntésre és cselekvésre van szükségük. Az ideológiává merevedett korábbi filozófiájukat föl kell adniuk, és az egész társadalmat, szerkezetével és mentalitásával együtt mihamarabb *eurokompatibilis* állapotba kell hozniuk. Ez rendkívül nehéz erőfeszítést igényel.

³ *I.m.* 1147.

⁴ Harmathy Attila: *Jogharmonizáció az Európai Unióhoz való csatlakozás perspektívájában*. Magyar Tudomány 1995/10. 1158.

nyel. Még nem vagyunk az integrációhoz „szalonképes” nemzetállam, ugyanakkor érezzük a magárahagyatottság magányát, tudatunkban pedig ott van a nyugati civilizációhoz való tartozás történelmileg predestinált érzése. Közben figyelni kell arra is, hogy nemcsak a közép-európai népek voltak a szovjet rendszer politikai-gazdasági-szellemi áldozatai, hanem tőlünk keletre még számosan, akikkel úgyszintén jó kapcsolatokra szükséges törekednünk, sőt mi több, éppen nekünk kell segítő jobbot nyújtani számukra is. Tehát egy ilyen bonyolult politikai helyzetben, súlyos gazdasági terheket hordozva, az intézményi struktúraváltás és jogharmonizáció mázsás nehezékeit cipelve, ugyanakkor erkölcsiségben is sok-sok hiánnyal küzdve kell új, teremtképes és szabad nemzetké formálni a közép-európai népeket. Másképpen kifejezve: olyan fejlettségi fokon élő nemzetállammá formálni azokat, hogy a más népekkel való kapcsolatukban ez a nemzetállamiság a közeli jövőben már ténylegesen túlhaladottá váljék. Ebben a szerteágazó és időileg is hosszabb folyamatban az egyházaknak a pozitív katalizátor szerepét kell betölteniük. Ennek a szolgálatnak elvi és gyakorlati szerepéről lesz szó a következőkben.

Az egyház jelenléte a nép közösségében

Keresztyén nézőpontból a népet mint olyat teremtkési rendnek tekintjük. Általános értelemben teremtkési rendnek azt szoktuk nevezni, amit Isten úgy alkotott meg, hogy annak létébe felismerhető szabályokat, törvényeket épített bele. Ilyenek például a természet rendje, a család, a férfi és nő, a fajfenntartás ösztöne, a jogi rendek, a felsőség stb. Valamennyiben megtalálható az állandóságnak, pontosabban a változatlanságnak bizonyos mértéke, s pontosan ezért ismerhetők fel mint rendek. Így értelmezhetőek a Noéval kötött szövetség kifejezései: „Míg a föld léssen, vetés és aratás, hideg és meleg, nyár és tél, nap és éjszaka meg nem szűnnek” (1Móz 8,22). Mint ez utóbbira, tehát a természet rendjére, a többire is érvényes a *kontingencia* átfogó szabálya. Van azonban a rendek között egy, amelynek esetében az említett szabályokat, illetve törvényeket csak foszlányaiban ismerhetjük fel, s akármelyik konkrét oldalról közelítünk is hozzá, szinte eltakarja magát a megismerő szándékunk elől. Ez a rend a népek rendje. Megannyi kérdés marad felelet nélkül, vagy a válasz csak kevés bizonyosságot tartalmaz. Honnan jönnek és hová tűnnek a népek? Mi az eredetük? Mitől válnak egy közösséget alkotó nemzetké? Melyek a fő faktorok: klíma, kultúra, vérségi kapcsolat, nyelv, szokások, vallás, törvény? A tapasztalat azt mutatja, hogy vannak esetek, amikor ezek a tényezők mind megvannak és kedvezően összejátszanak bizonyos emberek között, azok mégsem válnak egy néppé. Másfelől viszont azt látjuk, hogy bár ezek az összekötő kapcsok hiányoznak, mégis a „mi-tudat” titokzatos valósága az emberi közösséget egy néppé kovácsolja. Maguk a tények is arra indítanak bennünket, hogy komolyan vegyük Pál apostolnak az athéniekhez intézett beszédét, amikor azt mondja, hogy Isten határozza meg a népek „eleve rendelt idejét és lakásuknak határait” (ApCsel 17,2). Itt tehát a kontingencia szabályát *sub specie gratiae* látjuk érvényesülni. De nyomban továbbvisz bennünket a kérdés: hogyan is van ez a dolog a keresztyénség nézőpontjából? A Szentírás tanítása ebben is mély megfontolásra készít bennünket.

A kontingencia semmiképpen nem jelent zűrzavart, káoszt vagy éppen indetermináltságot, de determináltságot sem. A teremtkési rendek kérdésében is Isten egyszerre Deus Creator és Deus Ordinator; aki a világ pluriformitását úgy alkotta meg, hogy abban egyszerre érvényesül az ő integráló és differenciáló aktusa. Ez a tény Isten fenntartó kegyelmének eszköze. Igaz ugyanis, hogy Isten az emberiséget népekben differenciálja és népekké integrálja, de gondviselésének nem ez a végső megnyilvánulása. A Szentírásban felénk hangzó kijelentés nemcsak Isten fenntartó kegyelméről beszél, hanem megváltó kegyelméről is. Ezért kell hangsúlyoznunk, hogy a népet mint teremtkési rendet és életének minden vonatkozását, értelemmel követhető törvényszerűségeit *sub specie gratiae* átfogó szemlélettel foghatjuk fel. A népek története ugyanis nem bábeli összevisszaság, hanem olyan folyamat,

amelynek megvan a célja. Ezt úgy fejezzük ki a theologia nyelvén, hogy Isten a történelem folyásába beépítette a *váltság rendjét* is. Minden kaotikusnak tűnő eseményrendszerben ott van a rend is, legfeljebb mélyen megbúvik, nehezen fedezhető föl. A világ valóban kontingens, ez azonban azt jelenti közelebből, hogy „a közeljövőt meg tudjuk jósolni, csak a távolit nem”.⁵ Más szavakkal: Isten gondoskodott a népek rendjéről. Az tehát most számunkra az égető kérdés, amire feleletet keresünk: hogyan lesz a nép mint teremtetési rend a világ történelmének szinguláris pontján a váltság rendjévé?

A Biblia erre a kérdésre nagyon határozott választ ad. Isten a sok nép közül – szuverén kegyelméből – kiválaszt magának egy népet: „...ti lesztek nékem valamennyi nép közt az enyéim; mert enyém az egész föld. És lesztek ti nékem papok nemzedéke és szent nép” (2Móz 19,5–6). Ez a választott nép Izráel népe, amelyre nézve korábban ez az ígélet hangzik el: „Megáldatnak tebenned a föld minden nemzetségei” (1Móz 12,3). Izráel népének titka abban van, hogy ő nem pusztán egy nép a népek sokaságában, hanem ő a minősített jelentőséggel bíró *választott nép* is egyben, s amely népnek a történetében Isten megváltó kegyelme immanenssé lesz. Izráel ugyanolyan nép, mint a többi, mégis több azoknál, illetve azokhoz képest más, mert Isten őket az ő kijelentésének hordozójává tette. Sőt az Újszövetség tanúsága szerint ehhez a néphez még a Krisztus-esemény után is hűséges marad, mert – Pál apostol kifejezését használva – a megváltás művének befejeztével a „test szerinti Izráel” is megtér (Róm 11). A részletektől eltekintve, a történet úgy folytatódik, hogy Krisztusban és Krisztus által létrejön a „lelki Izráel”, az egyház, amelynek küldetése kiterjed a széles világra az „elmenvén tegyetek tanítványokká minden népeket” parancs szerint (Mt 28,19). Izráel küldetése tehát a tágabb értelemben vett *választott népben*, az *egyházban* folytatódik, amelyről ezt olvassuk: „Azért most is van maradék a kegyelemből való választás szerint” (Róm 11,5). Ami tehát elkezdődött Izráel kiválasztásával, az folytatódik a Krisztusban választott nép életében, amint ez visszaköszön Péter apostol szavaiban: „Ti ellenben választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonná tett népe, hogy hirdessétek annak hatalmas cselekedeteit, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket; akik hajdan »nem nép« voltatok, most pedig »Isten népe« vagytok, akik egykor nem találtak kegyelmet, most pedig kegyelemben részesültek” (1Pt 2,9–10).

Az egyház így sohasem egy mindent átfogó „uralmi pozícióból” végezheti feladatát, sem pedig ideológiává fajult szellemiségével, hanem az „isteni választás szerinti maradék szituációjában” szolgál. Legtöbbször kisebbségi helyzetben! Létét pedig egy nép életének közepette mindig az minősíti, hogy munkáját az Isten választása alapján, a váltság rendje szerinti predestináltságban végzi-e vagy sem. Amiképpen a zsidó népnek is az volt a nagy titka, hogy egyben Isten választott népe is lett, ugyanúgy a mindenkori egyház jelenlétének és szolgálatának is ebben a predestináltságban van a misztériuma.

Az egyház partikularitása és univerzalitása a nép rendjén belül

Úgy szoktuk kifejezni, hogy minden, ami a történetben van, annak lényegi vonása az esetlegesség. Amint láttuk az előző részben, az egyháznak mint kisebbségnek a természetes jelenléte, élete, munkája egy nép közösségében a kontingencia szabálya szerint történik. Szeretnénk most „második megközelítésben” is hozzáférni ehhez a kapcsolathoz s bemutatni, megérteni annak valóságát a partikularitás és univerzalitás paradox egysége által. A dolog theologiai megközelítésére vállalkozhatunk csak, a filozófiai és tudományelméleti aspektusokra nem térhetünk ki, így gondolatainkat az időbeliség és az örökkévalóság feszültségének titka fogja lekötni.

A partikularitás, tehát a részlegesség problémája azzal kezdődik, hogy Izráel kiválasztatik s az ígélet szerint ő lesz a gyökere annak a törzsnek, amelybe a vadolajfaágak beoltatnak

⁵ Lovas István: *Rend és káosz*. Debreceni Szemle 1994/1. 40.

(Róm 11). Ez tulajdonképpen Pál apostolnak egyik legszebb képes kifejezése a zsidó nép rendeltetéséről, egyben az ígéreteknek Krisztusban történt egyetemes beteljesedéséről. Tehát nyomban itt van a másik pólus is, és együtt szemlélhetjük a partikularitás és univerzalizáció megkülönböztethető, de el nem választható összekapcsolódását. A gyakorlati élet számára ennek súlyos konzekvenciái vannak.

Ha a partikularitás felől nézem a dolgot, akkor mindenekelőtt azt kell látnom s belátnom, hogy valamiféle nagy objektivista szemlélettel nem oldozhatom ki magamat azokból a valóságos emberi kötelekekből, amelyek engem a népemhez vonnak. Aki komolyan végiggondolja életét, gyökereit, küldetését, tehetségét, az nem helyezkedhet a világpolgár semleges álláspontjára, megelégedve azzal, hogy ő szolidáris az egyetemes emberiséggel s így már meg is van számára az az óhajtott közösség, amelynek ő képzelt részese. Ez távol áll a keresztyén felfogástól. A bibliai tanítás világosan szól arról, hogy előbb szeretnem kell a hozzám legközelebb állókat, a feleségemet, családomat, háznépemet, a felebarátaimat; mondhatnánk itt honfitársakat is János levelei értelmében. De még komolyabbra fordul az igei intés, amikor ezt olvassuk: „Nincsen senkiben annál nagyobb szeretet, mint ha valaki életét adja az ő barátaiért!” (Jn 15,13) Az tehát az Isten teremtetési rendje szerint mindent megelőz, hogy én személy szerint beletartozom a népem, nemzetem kisebb közösségébe. Sőt én személy szerint – vallási szempontból – először beletartozom a magyar reformátusok közösségébe. Így lesz számomra a történet valóságos történet, életem pedig történeti valóság, egzisztenciámat is érintő „kontingens esemény”. Mégpedig igazi kontingens esemény, mert nem a vaksors szerinti véletlen az, hogy magyarnak születtem, hanem Isten akarta így. De az is a Deus Creator és Deus Ordinátor műve, hogy a másik ember franciának, orosznak, németnek vagy eszkimónak szülessék. Ebben Isten teremtői gazdagságát ismerhetjük föl. Itt látszik igazán, hogy a nép maga nem abszolút és nem örök érték, hanem olyan teremtetési rend, amelynek közösségébe az egyes embert Isten belehelyezte, úgyszólván népéhez hozzákötötte és őt népe életéért felelőssé tette. Tehát nem azért vagyok jó hazafi, nem azért szeretem népemet, mert annak minden más népet felülmúló kvalitásai vannak, hanem azért, mert a nép teremtetési rendjében Isten ajándékát kell látnom. Ezért ha a saját népem volna a legértéktelenebb ezen a világon, vagy éppen a saját népem süllyedne a legmélyebbre, még akkor is szeretnem kellene, mert Isten engem a felelősség missziójával oda helyezett. „Szívet cseréljen az, ki hazát cserél!” – mondotta a 19. század egyik leghíresebb magyar költője, Tompa Mihály, aki református lelkipásztor volt.⁶

Amint kitűnik, nem az egyes emberek vannak a nép teremtetési rendjéért, hanem éppen fordítva. Ez abból is következik, hogy Krisztus váltságműve kapcsán az isteni kegyelem ereje mindenkire egyformán érvényes, így senki és semmi nem kerülhet kikutatott helyzetbe a megváltó kegyelemhez viszonyítva. Semelyik nép nem mondhatja tehát, hogy ő előnyben részesül más népek mellett vagy fölött az ő népisége jogán, mert – amint erre példát is láttunk a történelem során – maga Isten tette az ilyen népet átokká más népek előtt és szétzúzta őket. Az ilyesféle népi hybris előbb vagy utóbb kiérdemli méltó sorsát, s a biztos bukás előjelét láthatjuk benne: „Az összeomlást gög előzi meg, a bukást pedig felfuvalkodottság” (Péld 16,18). Abban a keresztyén gyülekezetben, amelynek helyesen hirdetik Isten igéjét, a tagok sem a népet nem fogják abszolutizálni, sem pedig a népiségüket. Röviden szólva, ezek a keresztyén emberek helyesen töltik be küldetésüket a népük rendjén belül, áldássá válnak a tágabb közösségük életében.

Az univerzalizáció nézőpontjából más az optikája ezeknek az igazságoknak. Más megvilágításba kerülnek, gazdagabb értelmezést nyernek. Az ugyanis kétségtelen, hogy a keresztyén vallás igazságai elszakíthatatlanul össze vannak kötve partikuláris történeti tényekkel, ugyanakkor viszont a Krisztusban nyert megváltás rendje és célja szerint magasabb össze-

⁶ Tompa Mihály: *Levél egy kibujdosott barátom után*. 1850. (Vers)

függés részeivé válnak. A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy amikor a népeknek és az Isten népének, az egyháznak az egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, akkor ezt a „végső dolgok” felől is értelmeznünk szükséges. Az egyház ugyanis nem mondhat mást, mint hogy a Krisztusban adott üdvösség fölkináltatik mindenkinek, sőt minden népnek. Erre a titokra töredékes szavakkal így utal a Szentírás: „A népek az ő világosságában fognak járni, és a föld királyai oda viszik be dicsőségüket. [...] A népek odaviszik dicsőségüket és kincseiket” (Jel 21,24.26). Így lesz a zsidó nép kiválasztásának eszkatológiai jelentősége, a prófécia szerint ugyanis a megváltottak seregében Izrael törzsei is megjelennek, mégpedig név szerint felsorolva és elkülönítve. Ez azért lehetséges, mert Krisztus minden emberi képzeletet felülmúlva, minden partikularitást transzcendálva tölti be az ószövetségi ígéreteket és törvényeket, az ember pedig általa felszabadul, hogy új törvény alá helyeztessék: a Jézus Krisztusban való élet lelki törvénye alá, amelynek betöltése a hit és a szeretet (Róm 8).

Mi következik ebből az egyházra nézve? Mindenekelőtt az, hogy az egyháznak érzékenyen reagálnia kell az őt körülvevő nép teljes életére, figyelnie kell az emberek valamennyi megnyilvánulására, örömére, fájdalmára, törekvéseire, egyszóval mindenre, ami velük történik, de ugyanakkor föl kell vállalnia egy még nehezebb és még terheesebb szolgálatot, hogy tudniillik mindezeket Isten ígéje szerint kell megítélnie, értékelnie s ezt megalkuvás nélkül tolmácsolnia a nép számára és a népért az „így szól az Úr!” prófétai bátorságával. Az egyház tehát, még ha vallási kisebbségnek számít is, nem teheti meg azt, hogy viteti magát a mindenkori társadalmi-történelmi események hordáján, s olykor még segít is ideologikus magyarázatot keresni a történesek miéértjére. Az egyháznak nem szabad a kényelmes szemlélődő székében ülni s várni arra, hogy milyen jövőt szán neki és a népnek a történelem. Ha az egyház valóban Krisztus egyháza, s így a „végső dolgok” felől akarja megítélni helyzetét, irányítani saját cselekedeteit, tanácsolni híveit és az azokat körülvevő népet, akkor csak az aktív és alkotó életformálás nehéz szolgálatára vállalkozhat. Az igazi hívő ember a Krisztusban való új élet rendje szerint azt a kérdést teszi fel, hogy ő maga milyen jövőt szán a történelemnek, s cselekedeteit pedig ennek megfelelően irányítja. A keresztyén ember az idői partikuláris rendeket mint Isten jótéteményét elfogadja, de azokat mint az Isten országának univerzális rendjéhez képest relatív eszközöket kezeli. Egy példával magyarázva, továbbra is érvényes a Tízparancsolat, de annak gyakorlása a krisztusi szeretet egyetemes szabálya szerint kell hogy végbemenjen.

Kihívások és feladatok az egyház számára Közép-Európában

Figyelembe véve az előzőekben fölvezetett bibliai és theologiai megfontolásokat, most vessük fel egészen élesen azokat a problémákat, kritikai észrevételeket és megoldandó feladatokat, amelyekkel az egyháznak szembe kell nézniük. Ha az egyház egyház akar maradni s identitását Isten választott népeként „lelki Izrael” értelmében akarja megélni, akkor mint Közép-Európában élő vallási kisebbségnek vállalnia kell az alábbi kihívásokat és tennivalókat.

1. Az egyháznak mindenekelőtt bátran szembe kell néznie a saját egyházi problémáival és a társadalom egészének harmóniáját zavaró tényezőkkel. Az egyház nem rejtőzhet a liturgiája mögé, mondván: van vallásos élet, a dolgok rendben folynak; eközben pedig a nép ezer bajjal küszködik, nyomorog! Az olyan egyház, amely hallgat akkor, amikor szólni szükséges, már nem egyház. Amikor az egyház látja a gyökeres változtatások szükségességét és időszerűségét, a történelmi jelentőségű „*kairos*” idején nem csak hogy részt kell vennie a munkában, hanem abból részt kell kérnie. Ez most fokozott felelősségre kötelezi a közép-európai nemzetállamok egyházait, legyenek azok nemzeti egyházak vagy vallási kisebbségek egyaránt.

2. Életbevágóan fontos lépésnek és sürgős tennivalónak mutatkozik valamennyi közép-európai egyház számára, hogy Isten ígéjének fényében újraértelmezze és bűnbánattal meg-

vizsgálja saját múltját és népének történetét. Az egyház nem válhat téves történeti eszmék rabjává, s még inkább nem ennek templomi prókatorává. Helyesen értelmezett létéhez és küldetéséhez hozzátartozik Isten kijelentésének hűséges tanulmányozása és a „jó hír”, az evangélium, a biztos útmutatás közlése „alkalmas és alkalmatlan időben” (2Tim 4,2). Nincs annál szánalmasabb, mint amikor az egyház tanítását penetránsan megüli egyfajta népi-nemzeti ideológia. Az ilyen egyház elfelejtette a „testi Izráel” és a „lelki Izráel” különbségéről szóló evangéliumi ígéretet.

Közép-európai tanulság lehet – sajnos! – az a megfigyelhető jelenség is, hogy olykor népek, egyházak, kisebbségek merev álláspontját, sőt talán hitét is, valamilyen – szavakkal ki nem fejezett – kollektív tudatalatti határozza meg. A keresztyén hit igazságait nem szabad összetéveszteni vagy elegyíteni az ember tudatalattijának valóságával.

3. Nyilvánvalóan alapfeladatnak tarthatjuk, hogy minden gyülekezet az evangélium szerinti belső békességre, harmonikus közösségi életre törekedjék. Ugyanennek a megvalósítása szükséges a különböző felekezetek között is, itt azonban sok deficitje van a lokális és regionális ökumenének. A szovjet mintára kiépített állami egyházügyi politikának az volt a megtévesztő gyakorlata, hogy látszólag támogatta az ökumenikus mozgalmat, de csak a válaszfalak vagy törésvonalak mentén zajló dialógusig engedte a kapcsolattartást. Sarkítva a dolgot, szerette benne a megosztottságot látni. Természetesen az egyházak közötti kapcsolat korántsem olyan volt, mint amilyennek a politika hitte. Kétségtelenül van mit helyretenni ezen a téren is, ugyanakkor pedig arról is számot adhatunk, hogy éppen az ökumené volt az egyik legnagyobb és legerőteljesebb jótéteménye, eszköze az egyházaknak, amellyel a térség népei még regionális és lokális vonatkozásban is kapcsolódhattak a nyugat-európai keresztyénséghez, kisebb mértékben a keletihez is.

4. Közép-Európából nézve határozottan és ismételten hangsúlyozni szükséges annak keresését, miképpen segíthet az egyház a nemzetállamokban élő társadalmaknak az etnicitás és a nacionalizmus problémáját megérteni, feldolgozni és békességes gyakorlattá formálni. Ezt csak úgy teheti meg, ha tanulmányozza a Szentírást, kutatja Isten szándékát és ezt tanítja a szószékről, katedráról. Valahogyan úgy, amint ezt mi is tettük a két előző fejezetben, amikor rámutattunk arra az összefüggésre, amely a népet mint teremtetési rendet és a Jézus Krisztusban adott váltság rendjét harmonizálja. Nagyon világosan kitűnt, hogy ha Isten kijelentésére figyelünk, egyáltalán nincs szükség a herderi „valahová tartozás” mindmáig ható, nacionalizmushoz vezető tanítására. A Biblia tanítása más, és nem vezet ilyen ideológiákhoz. Ha ugyanis rábizzuk a dolgot a népekre, nemzetiségekre, akkor Jézus látása szerint „nemzet támad nemzet ellen és ország ország ellen” (Mt 24,7), az Isten országáról viszont azt olvassuk, hogy a nemzetek „fegyvereiket kapákká kovácsolják, dárdáikat pedig sarlóká; nép népre többé fegyvert nem emel és hadakozást többé nem tanulnak” (Ézs 2,4). Mennyivel másképpen hat ez a tanítás ott, ahol megtapasztalják a gyülekezeti közösségben az Isten országának földi anticipálását.

5. Úgy tűnik, a történelem kérlelhetetlen velejárója, hogy a nyugati típusú társadalmi átalakuláshoz vezető úton egyrészt a társadalmi igazságtalanság növekedését tapasztaljuk, másrészt a kormányzatok nem elegendő szociális érzékenységet. Az egyház nem támogathatja sem egyiket, sem másikat. Csupán két esetet ragadunk ki. Az egyháznak azt a határozott álláspontot kell képviselnie, hogy mellé áll a nemzetiségi mivolta miatt hátrányban és elnyomásban részesülő kisebbségeknek, mert ők védtelenek, kiszolgáltatottak. Hittel állíthatjuk, hogy annak a népnek lesz a legboldogabb jövője, amely nép a kebelében élő kisebb népeket, csoportokat a legtöbb szeretettel és gondoskodással veszi körül.

Az egyháznak szót kell emelnie azok ellen, akik nem termelő munkával és nem kreatív tevékenységükkel jutnak gazdagsághoz, hanem a még alacsonyabb szinten élő tömegek elszegényedése árán, a nemzeti javak nem igazságos újraosztása révén. Ez a fajta „fejlődés” nem lesz kedves Isten előtt, „mert én, az Úr, a jogosságot szeretem, gyűlölöm a gazsággal

szerzett ragadományt” (Ézs 61,8). Az egyháznak segíteni kell a rászorulókat, a hátrányos helyzetben lévöket, „Krisztus kicsinyeit”, ez azonban nem jelentheti azt, hogy tétlenül nézi az állam rossz szociális intézkedéseit, s mintegy kívülről szemléli az országút szélére vetett emberek sorsát, hanem helyette már a gyökerénél igyekszik a problémák orvoslását kezdeményezni. Ilyenkor az egyháznak erélyesen bele kell szólnia a politikába, mert a nép érdeke úgy kívánja, s ennek a jogosságát az evangéliumi igazság biztosítja.

6. Van Közép-Európának egy nagyon nehéz gondja, amelyet bizony csak kevesen látnak a térség országaiban. Ez a harmonizáció problematikája, amely azt jelenti, hogy a fejlett nyugati országokhoz való szorosabb és biztonságot jelentő kapcsolódás csak úgy valósítható meg, ha ezeknek az országoknak a teljes gazdasági, intézményi, jogi stb. struktúráját összehangba hozzák azokéval. Ez rendkívüli szellemi teljesítményt igényel, az országok népétől pedig megértést, türelmet és szorgos, precíz munkát. A végeredmény az említett *eurokompatibilitás* jutalma lesz. Mármint itt az egyházakra sokkal több feladat, bölcsesség vár, mint azt gondolnánk. Kétségtelenül az egyházaknak, vallási kisebbségeknek sokat kell javítaniuk a maguk háza táján, mégis azt kell mondanunk, hogy az adott lehetőségeiken belül az egyházak és vallási kisebbségek voltak azok az „intézmények”, amelyek az identitásukat – megfogyatkozott állapotban is – többnyire megőrizték, úgyszólván eurokompatibilisak maradtak. Ezért tudnának segíteni, ha a társadalom többet figyelne a szavukra. Nem lehet ugyanis mindent demokratikus törvényekkel és gazdasági szabályozással megoldani. Amit nagyon meg kell szívlelni a közép-európai térségben élő népeknek is, a nemzetállamok kormányainak is, az, hogy nem mindegy, milyen erkölcsi színvonalon élő nép kérezkedik a nyugati unióba. Az erkölcsiségnak aztán még messze nyúló következményei is vannak, amelyek a jogi harmonizáció területére esnek, s ott pedig megint csak találkozunk a keresztyén értékekkel. Nem lehet ugyanis pl. az emberi méltóságot, az egyenlőséget, az alapvető szabadságjogokat a keresztyén kultúra nélkül egy jogrendszer szerves részévé tenni.

Most még csak azt látjuk, hogy rendkívül bonyolult, sok időt igénylő, becsületes munkát, szándékot kívánó és tisztességes gondolkodásmódot ígérő feladatrendszerrel van dolgunk. E folyamat közben, amikor egy „új nép” létrehozásáért fáradoznak az ország vezetői, a pártok, az egyetemek, az iskolák, a gazdasági szakértők és jogtudósok egyaránt, az egyházak, illetve vallási kisebbségek a maguk eszközeivel nagyon sokat segíthetnek. Sőt meg vagyok győződve, hogy ezek áldássá is fognak válni a nép életében, mert akár igényli az ezt a segítséget, akár nem, az egyházak vállalják érte ezt a szolgálatot hitből.

Irodalom

1. H.S. Wilson: *Ethnicity and Nationalism. A Challenge to the Churches*. Reformed World September 1995.
2. Rudolf Weiler: *Az állam és a nemzet nem azonosítható*. Mérleg 1995/2.
3. Ian Linden: *Vallás és nacionalizmus napjainkban*. Mérleg 1995/2.
4. Czeglédy Sándor: *A választott nép*. Sylvester, Bp. 1940.
5. M. Eugen Osterhaven: *The Faith of the Church*. Eerdmans, Grand Rapids 1982.
6. *Confessing Christ in Doing Politics. Essays on Christian political thought and action*. Orientation, IRS, Potchefstroom, Ed. Bennie van der Walt and Rita Swanepoel, 1995.
7. Gaál Botond: *A theologia és az emberi jogok*. Theológiai Szemle 1990/2.
8. Richard Hörcksik: *Human Rights and Eastern Europe*. Luton College of Higher Education, 1993.
9. Confessio 1986/3. *Etnikum, kisebbség, szórvány* gyűjteményes kiadványa.